

עוד יש להעיר שלפי טעמו יכול לעשות פתוח אם ירצה, ומדוע מצוה וגם נהגו בסתומות דוקא (כדלהלן לב.). ועוד הלא בתפלין עושים שלשת הפרשיות הראשונות פתוחות כמש"כ הרא"ש והרמב"ם וש"פ, הגם שאינן עשויות להתלמד. ולכאורה נראה שלא כתב הטעם אלא לסעד ונופך).

רבי מאיר היה כותבה על... מלאכתו של ר' מאיר היתה במלאכת שמים זו – לבלרות, כדאיתא בעירובין (יג.).

דף לב

יכמה ריוח – כמלא אטבא דספרי. נראה שהריוח נועד כדי לאפשר לאחוזו את הגליון שלא במקום הכתוב, שכל נגיעה בכתב אינה דרך כבוד. ולפי שמנהג הסופרים להשתמש באטב להחזקת הגליון, לכך הוצרכו להשאיר גליון חלק כשיעור האטב. ועיקר ההלכה של השארת ריוח קיימת גם כשבטלו הסופרים את השימוש באטב, כל שצריך לאחיות האדם. ויתכן שהשיעור נקבע בהתאם לצורך האחיוה (עפ"י חזו"א מב, א – מאביו ז"ל; חדושים ובאורים יב.).

ספר תורה שבלה ותפילין שבלו – אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורדין מקדושה חמורה לקדושה קלה. רש"י פרש שהתפלין קדושתן חמורה ממזוזה מפני שכתוב בהן ארבע פרשיות. ואילו הרי"ד בפסקיו הקשה שלפי זה ספר תורה קדושתו חמורה מתפלין, ומדוע לא שנינו ס"ת שבלה אין עושין ממנו תפלין – ולפיכך פרש טעם אחר; חומר קדושת התפלין מפני שהם עשויים להניחן בראש, שהוא מקום נכבד, ואילו המזוזה נקבעת על סף הבית, לפיכך הרי זו הורדה בקדושת התפלין כשעושים מהן מזוזה. וכן ספר תורה הוא מונח בתיבה, ואם יעשו ממנו מזוזה, יהא מונח בפתח הבית, ואין זה כבודו כבתחילה. [וכן תפלה של ראש, אין לעשותה של יד, כי עתה היא נתונה במקום חשוב יותר]. אבל ספר תורה שבלה – מותר לעשות מן הבלאות תפלין, אדרבה, מעלה בקדושתו, שעד עתה היה מונח בתיבה ועשוי יעמוד על ראשו.

ע' משך חכמה (בא יג, ט ד"ה ולפ"ז) שבאר מחלוקת ירושלמי ובבלי אם תפלין קודמין למזוזה או להפך.

הא מורדין עושין, אמאי, הכא סתומות והכא פתוחות? – אבל אם במזוזה עושין סתומות – ניחא, הגם שבספר תורה לאחר פרשת 'שמע' מתחלת פרשה אחרת באותה שורה, 'והיה כי יביאך', ואילו פרשת 'והיה אם שמוע' רחוקה ממנה – יש להעמיד כגון שכתוב בספר באותה שורה שנסתיימה פרשת 'שמע', רק תיבת 'והיה' של 'והיה כי יביאך', וכן פרשת 'והיה אם שמוע' היתה מתחלת בסוף שורה, באופן שרק תיבת 'והיה' בלבד כתובה בשורה הראשונה. וכשמחבר את 'שמע' עם 'והיה' (ד'והיה כי יביאך') לשורה המתחלת 'אם שמוע', נשלמו שתי פרשיות המזוזה (עפ"י הר צבי. וע"ע בשפת אמת שג"כ עמד על כך ותרץ באופן אחר).

לא הבנתי מדוע נצרכים אנו לאוקימתא זו [ולחדש ש'והיה' של פרשה אחרת, מועילה לפרשת 'והיה אם שמוע' שבמזוזה], וכי כשחותך חייב לחתוך השורה כולה, הלא יכול לחתוך מן הספר רק את פרשיות 'שמע' ו'והיה אם שמוע' בלבד, ולתופרן יחד באופן ש'והיה' תתחיל באותה שורה ש'שמע' מסתיימת. ואם כן הוכחת הגמרא היא שאם פרשיות המזוזה פתוחות, הלא בספר תורה לעולם 'שמע' מסתיימת באמצע שיטה ו'והיה' מתחילה באמצע, ואי אתה מוצא אפשרות לפתוחה. ובספר טהרת הקדש פרש (עפ"י שיטות הראשונים שאין מועילה תפירת שתי חתיכות למזוזה, ודלא כהתוס' כאן והאור-זרוע),

שיטול את היריעה כמות שהיא בשלמותה מן הספר, עם שאר הפרשיות, וכיון שכתובות בה בין השאר 'שמע' ו'והיה', הגם שהן בשתי עמודות נפרדות – כשרה. ואולם שיטת רש"י (לג.) שאם הפרשיות כתובות בשני עמודים, שיש גויל חלק ביניהם – פסולה. וראה באריכות ב'חדושי הרשב"א'. וכן דן בזה בקרן אורה. וע"ע בפירוט האפשרויות לשיטות השונות, בחזון איש לז, ח.

'הלכה למשה מסיני – תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס. קלף – במקום בשר, דוכסוסטוס – במקום שער'. העור בשעת עיבודו חולקים אותו לשנים; החלק החיצון נקרא 'קלף', וכותבים על צדו הפנימי. והחלק הפנימי הדבוק לבשר, הוא הנקרא 'דוכסוסטוס', ועליו כותבים בצד החיצון שכלפי השער (שלהן ערוך או"ח לב, ז עפ"י הערוך, רש"י ותוס' שבת עט). וה'גויל' שעליו נכתב ספר תורה, הוא העור שלא נחלק כלל, ולא הוסר ממנו אלא השער, ומצד הבשר לא הוסר כלום (באור הלכה).

כמה ראשונים פרשו להפך (כן מבואר בתשובת הרמב"ם, וכן דעת הרמב"ן, וכ"כ הריטב"א בשבת בשם הגאונים, וכ"כ הר"ד כאן ובשבת עט: ועוד); הקלף הוא החלק הפנימי, והדוכסוסטוס – החיצוני. [לדעה זו אפשר לפרש 'קלף – במקום בשר, דוכסוסטוס – במקום שער' – כלומר כך הגדרתם ותוארם (ואין כאן הוראה על מקום הכתיבה); הקלף הוא החלק שבמקום הבשר והדוכסוסטוס – בחוץ, במקום השער. ויש מי שנתן טעם לדבר: לפי קדושתו ומעלתו של הדבר, כך מעלת עורו; ספר תורה הקדוש ביותר – בעור שלם, גויל. תפילין הקלות ממנו בקדושתן – בקלף, הוא חצי העור העבה, במקום בשר. ומזוזה שקדושתה קלה מהן – על הדוכסוסטוס, הוא חצי העור הדק, במקום השער ממש (מתוך ספר המנהיג הל' תפילין)].

כללו של דבר: לפי השיטה הראשונה, לעולם יש לכתוב בצד הקרוב לאמצע, במקום החיתוך וההפרדה, בחתיכה הפנימית – בצדה החיצוני, ובחתיכה החיצונית – בצד הפנימי שלה. ולפי השיטה השנייה – להפך, לעולם אין לכתוב במקום החיתוך. וטעם הדבר כתב הר"ד (וכן מובא בספר המנהיג מהר"ם משה ש"צ), שמקום ההפרדה אינו חלק ויפה והכתיבה שם פגומה.

'וקלפים שלנו שאין חולקים אותם, יש להם דין קלף וכותבים עליהם לצד בשר, שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער, אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו, ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך. ומצד הבשר גוררים הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד' (שלהן ערוך שם, וכפי השיטה הראשונה דלעיל).

גרד את העור מצדו החיצוני יותר מכדי הצורך לתקנו ולהחליקו – דעת בעל נשמת אדם (יד, א) ששוב אינו בגדר 'קלף'. ובחתם סופר (או"ח ג) משמע שמקיל בזה.

ולאידך גיסא, אם נשאר עדיין קרום דק בצד הסמוך לבשר, יש בזה חשש 'דוכסוסטוס' ואין לכתוב על אותו מקום [וניכר הדבר לכל, כי שאר הקלף אינו חלק כל כך, ואותו מקום הוא חלק], וצריך לקלף קרום זה. ובדיעבד שלא קילף – נחלקו האחרונים, ו'אמנם המיקל בדיעבד יש לו על מי לסמוך, אך מה מאד ראוי להזהיר לסופרים שלא ישאירו על הקלף שום קרום וקליפה דקה במקום הכתיבה, ואפילו קליפה דקה כחוט השערה'.

והסימן לידע אחר העיבוד איזהו צד הוא הפנימי ואיזהו החיצון; אותו צד שהקלף מתכווץ כשמלחלים אותו – הוא הפנימי. ומכל מקום אין לפסול תפילין ישנים על סמך סימן זה, שאנו מעמידים את הסופר שכתבם בחזקת בקי ומומחה שבודאי כתבם כדיון. וגם סומכים על המרדכי שמכשיר אם נכתבו לצד השער (עפ"י באור הלכה שם).

ראה עוד משא ומתן ארוך בענין כשרות הקלפים בימינו, לשיטות השונות, בירחוני 'אור תורה' סיון תשנ"ג, אדר וסיון תשנ"ה, תשרי וטבת תשנ"ו).

(ע"ב) 'ואידי ואידי נכתבות שלא מן הכתב, מאי טעמא מיגרס גריסיין'. לשון הרמב"ם: 'שהכל גורסין פרשיות אלו' [ולא פירש שהסופרים הכותבים סת"ם כבר רגילים בהן] – משמע שהיו רגילים בקריאת 'קדש' 'זהיה כי יביאך'. (וע' במשנ"ב כה סקט"ז שיש נוהגים לקרוא לאחר התפילה 'קדש' 'זהיה כי יביאך' ומנהג יפה הוא).

ואם לחשך אדם לומר מעשה בר' אלעזר שהיה יושב על המיטה ונזכר שס"ת מונח עליה ונשמט וישב על גבי קרקע ודומה כמי שהכישו נחש – התם ס"ת על גבי קרקע הוה'. נראה לפרש, לא על הקרקע ממש, שהרי אמר שס"ת מונח עליה, אלא כלומר בשפלות המטה כאילו בקרקע, או בקרקעית המטה, והוא יושב בעליונותה, ולכך נצטער ('הדושי הרשב"א).

'תלאה במקל או שהניחה אחר הדלת – סכנה ואין בה מצוה. של בית מונבו המלך היו עושיין בפונדקותיהן כן, זכר למוזוה'. לפרוש התוס', הסכנה היא משום שנוקף בה ראשו. וצריך לומר, דוקא לאורך זמן אין לעשות כן, שמא ישכח ויינקף, אבל באופן עראי אין לחוש, ולכך בני בית מונבו לא חששו לעשות כן (עפ"י שפת אמת).

יש מי שפרש מאמר 'סכנה ואין בה מצוה' בדרך אחרת; הדברים מכוונים לשעת סכנה וגזרות של שמד, כשהמלכות ענשה ואף הרגה מקיימי מצוות, השתדלו לקיים מצוות בהסתר מחשש סרדיטיות ומסורות. לכן בודאי היו כאלה שסברו לתלות המוזוה מאחרי הדלת, מקום נסתר מעיני הרבים. או לתלותה במקל, כדי להסירה בקלות כשמתקרב אדם חשוד. על עתות כאלה בא התנא ופוסק: המשנה מן ההלכה כדי לקיים מצוה בשעת הסכנה יוצא קרח מכאן ומכאן: הסכנה קיימת, כי אם ייתפס לא יבדקו אם מצוותו כשרה אם לאו אלא יענשוהו גם על פסולות, מאידך הרי לא קיים את המצוה, וזהו 'סכנה, ואין בה מצוה'. קולות כאלו שאדם מקל על עצמו בשעת הסכנה יש בהן חשש לעתיד – כי 'גזרה עבידא דבטלה' ואילו 'שבשתא – כיון דעל על', ומי יוכל לעקור מלב העם שיבוש שנשרש? – לכן החמירו חכמים ואמרו, טוב יותר לבטל המצוה לגמרי, ולא יבואו לידי פגיעה בפרטי המצוה ובדקדוקיה לעתיד (עפ"י 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' לגר"ח ארנטרובי עמ' ק).

כיו"ב פרש את מאמר חז"ל על העושה תפלתו עגולה – סכנה ואין בה מצוה. ע"ש. ויש להוסיף שאם מקיים המצוה כהלכתה, הרי שומר מצוה לא ידע דבר רע, ומצלתו בעידנא דעסיק בה, משא"כ אם משנה מן ההלכה, אין לו מצוה המגנת, הלכך סכנה היא. שו"ר כפירוש הזה בספר המנהיג הל' תפילין נוסח ב.

ע"ע רמזים וסודות בספר תורת המגיד (ממזריטש) ח"ב לקוטי הש"ס.

'מצוה להניחה בתוך חללו של פתח. פשיטא, בשעריך אמר רחמנא...'. וזהו שכתוב על מזוזות ביתך ובשעריך' [ולא ועל שעריך] – ודומה ללשון התורה וכל נעשה במרחשת ועל מחבת – שהמרחשת עמוקה והמנחה בתוכה. כמו כן נכתב על המזוזות אבל בתוך השער (עפ"י עלה יונה עמ' שח).

ליקוטים מפוסקים אחרונים; ציונים וראשי פרקים

פתוחות וסתומות. בשיטות הראשונים והשלכותיהן בענין הגדרת פרשה פתוחה וסתומה – ע' באריכות בפוסקים או"ח לב, לו; חזון איש מנחות לה; אגרות משה יו"ד ח"א קפ.

'אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל' – ע' בשו"ת מהרי"ק שורש ט ושורש נד אודות מנהג המנוגד להלכה. וראה עוד בספר יד דוד.

'ספר תורה שבלה ותפילין שבלו – אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה. יש להקשות על מה שחידש הט"ז (באו"ח קנד סק"ז) שכל דבר שאינו ראוי לשימוש בקדושה חמורה עדיף להורידו לקדושה קלה מאשר לגוננו. ואם כן, מדוע אין לעשות מזוזה מספר תורה שבלה? (ואכן הרב חקרי לב (או"ח מג) כתב להוכיח מכאן כנגד שיטת הט"ז).

ויש לומר, מאחר שבין כך יוצרך לגנוז את שאר הספר, שוב אין להורידו לקדושה קלה. לא דיבר הט"ז אלא כשהברירה היא או לגוננו או להשתמש בכולו לקדושה קלה ללא גניזה (מנחה סהורה. וע"ש עוד שדן בדברי הט"ז ממקומות אחרים. וכן הקשה בתבואות שור'. וע' שפת אמת שבת עט).

ויש שכתבו (בית שערים או"ח סה; אור שמח מזוזה ה,א; מחנה חיים ח"א א; שבט הלוי ח"א ל וח"ג צא; מאור ישראל שבת עט) שלא אמר הט"ז אלא בת שמישי קדושה, שכל שאינם ראויים לשמש, אין איסור להורידם מקדושתם, אבל בקדושה עצמה – אין להוריד הגם שאינו ראוי ליעודו הראשון. ובכך מתיישבות קושיות האחרונים על הט"ז. וגם הקושיא מסוגיתנו מיושבת (וע"ע במובא בע"ז נב).

זוהתניא שינה פסול... דכתבינהו אקלף במקום שער'. וכן בספר תורה, פסק הרמ"א (דרכי משה יו"ד רעא) שאם החליף וכתב על הקלף במקום שיער – פסול. וכן משמע שנקט הגר"א, וכן הב"ח והא"ר (וכן הביאו ממסכת סופרים א. ע' קרן אורה). ובספר דקדוקי סופרים פוסק שאם יש ספר אחר – אין לקרות בזה. וכל זה דלא כהפריי-מגדים (באו"ח לב במשכחות זהב סק"ג) שכתב שהרמ"א ביו"ד מקיל בזה בדיעבד. [ונראה לכאורה שיש מקום לפרש הרמ"א בענין אחר, שזה שנקט לשון 'לכתחילה' – לומר שכשר לכתחילה לכתוב ס"ת על הקלף, אבל לא לומר שאם כתב לצד השיער כשר בדיעבד] (הר צבי).

(ע"ב) 'הא מורידין עושין, והא בעיא שרטוט?...'. יש להוכיח מכאן שאין מועיל לשרטט לאחר הכתיבה אם לא שרטט מקודם, שאם היה מועיל מה מקשה 'הא בעיא שרטוט' – ישרטט עתה (עפ"י שו"ת רעק"א ח"א ג).

וכן כתב להוכיח מלשונות הפוסקים. וכן סיים להלכה ולמעשה. אלא שהעיר מדברי התוס' בסוטה (יז:) שנסתפקו בשאלה זו לענין מגילת סוטה.

וכן הוכיח בספר מנחה סהורה מלשון הגמרא להלן: 'כתבה אגרת – פסולה' משמע שאין לו תקנה, שאם כן היה שונה לשון תקנתא ולא לשון פסול, כמו שאמרו בכמה מקומות. [לא הוכיח מלשון רב: 'כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה' – שי"ל שמדבר על המצב ההוא, שבעודה 'אינה משורטטת' הריהי פסולה]. וכתב שאפשר שהתוס' בסוטה מדברים לפני שהשלים הפרשה, אבל כשגמרה אין מקום להכשיר ע"י שישרטט עתה.

התוס' הקשו על קושית הגמרא, הלא אפשר להעמיד כשהתפילין היו משורטטות. ובשפת אמת רצה

לחדש שכיון ששרטוט במזווה הלכה למשה מסיני, אפשר שצריך לעשותו לשם מזווה כמו גוף הכתיבה שצריך לשמה. ולא יועיל כשרטוט לשם תפלין וס"ת. ואולם מצד הכתיבה עצמה שכתב לשם ס"ת ותפלין, מועילה הכתיבה גם למזווה, כי גם כתיבת הספר והתפלין צריכים להעשות לשמה, אבל שרטוט שאינו נצרך בהם, אפשר שאינו מועיל למזווה. וצ"ל לדברי הב"ח ופרי מגדים (באו"ח לב). עוד בענין הפיכת ס"ת למזווה, והלא לא כיוון 'לשמה' בעת הכתיבה – ע' שו"ת רב פעלים ח"ג או"ח א. וצ"ע.

עוד בדיני שרטוט – ע' במצוין ביוסף דעת גטין ו.

'חזיתיה לרב הונא... קסבר אסור לישוב על גבי מיטה שס"ת מונח עליה, ופליגא דרבה בר בר חנה, דאמר רבב"ח אמר ר' יוחנן: מותר לישוב על גבי מיטה שס"ת מונח עליה'. התוס' כתבו שהלכה כרבי יוחנן כנגד רב הונא. ואילו הרמב"ם פסק שאסור [נטה אחר הירושלמי בברכות פ"ג, כדרכו לנטות אחר הירושלמי. בהגר"א יו"ד רפב סקי"ז]. וכן פסק בשלחן ערוך.

ואף בשאר ספרים שאינם ספר תורה, כתבו הפוסקים שאין לישוב עמהם בשוה, אולם כשהם מוגבהים טפח – ודאי מותר. ובבית המדרש שהמקום דחוק, מותר. והמחמיר בזה הרי זה משובח (עפ"י בית יוסף וש"ך יו"ד רפב, 1).

שורה של כסאות המחוברים יחדיו על ידי מוט ברזל – והספרים מונחים על אחד הכסאות – נראה שאין בזה חשש לשבת על הכסא האחר, שהם ככסאות נפרדים. וקרוב שגם בספר תורה מותר (עפ"י שבת הלוי ח"ג יא, ג).

'מצוה להניחה בתוך חללו של פתח' – משמע בגמרא ובפוסקים, שאם הניחה מבחוץ שלא בתוך חלל הפתח (אבל בתוך טפח הסמוך לפתח. כן נראה) – קיים המצוה בדיעבד, אך לא מאחורי הדלת, שגרע זה מהניחה בחוץ, ואינו בכלל 'בשעריך' כל עיקר.

ולכן נראה שאם אי אפשר להניח המזווה בתוך חלל הפתח – יש להניחה מבחוץ על המזווה בסמוך לחלל הפתח. 'וצריך עיון למעשה' (עפ"י חדושים ובאורים יב. וע' גם בקרן אורה להלן לג:).

וכן נקט בשו"ת שבת הלוי (ח"ג קנא) לדינא, שדין 'תוך חלל הפתח' אינו מעכב, אך 'מאחורי הדלת' – מעכב.

דף לג

באורים והערות בפשט; לקוטים מפוסקים אחרונים

'במזווה הלך אחר היכר ציר... כגון פיתחא דבין תרי בתי בין בי גברי לבי נשי'. מבואר בפוסקים (ביו"ד רפט, ג. ועיקר הסברא מבוארת ברש"י בסמוך, בסוף ע"ב. וע' בטהרת הקדש) שהיכר ציר שייך רק כאשר הצדדים שקולים ואין ידוע מהו החדר העיקרי, אבל בכגון מבוא (– פרוזדור) וחדר, גם אם הציר נמצא בצד המבוא, מקום המזווה בימין הכניסה לחדר, וכן כל כיוצא בזה. ואין הדבר נקבע לפי רוב הנכנסים, אם לחדר זה או לחדר האחר. וכמו כאן, מן הסתם רוב הנכנסים מרשות הרבים באו לבי גברי, אעפ"כ אם הציר נמצא בבי נשי, נחשב זה הבית העיקרי. ואפילו החדר